

491.82

N241

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

STANFORD UNIVERSITY

LIBRARIES

STACKS

OCT 27 1966

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XIV, св. 4-5.

БЕОГРАД, 1965.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте	195—226.
2) Р. Бошковић: Белешке етимолошке и граматичке . .	227—234.
3) М. Павловић: Посесивни генитив и присвојни придев	235—238.
4) М. Стевановић: Значење и функције генитивне синтагме с предлогом <i>од</i>	239—262.
5) Радоје Симић: Једна група зависно-упитних реченица	263—271.
6) Берислав М. Николић: Вукова Писменица и Мразовићева Славенска граматика	272—273.
7) А. Пецо: Два фонетска лика једне посуђенице	274—283.
8) Проф. Др Александар Ђ. Костић: Проблем српскохрватске медицинске терминологије	284—291.
9) Илија Павићевић: Још о геолошкој терминологији	292—299.
10) Језичке поуке	300—307.
11) Регистар	309—327.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

БЕЛЕШКЕ ЕТИМОЛОШКЕ И ГРАМАТИЧКЕ

1. *Баџирић* = лично име

То име Даничић објашњава овако: „*Postanjem od imena koje ne dolazi a koje bi glasilo batar, od kor. bha, udarati, biti, značenjem kao ubojnik, junak, hrabar*“ (Rj JA I 210).

Све је овде сумњиво: и корен, и основа и значење; и дато у духу Даничићевих Коријена. Мени се намеће једна много простија етимологија: да је *Баџирић* по пореклу хипокористик од *bratrъ* = брат, дакле некадашње **Bratrićъ*, које је даље, дисимилацијом и губљењем првога *r*, добило данашњи облик. То би показивало да је и српскохрватски језик знао некад за облик *bratrъ*, као што за њ знају старословенски и старословеначки језик, чешки језик и оба лужичка језика.

2. *Лимо*, *Лимџн*, *Лимов* = лична имена

Сва та три имена, по Вуку — за исто лице, јављају се у народним песмама из југозападних крајева. И сва три су наведена, без икаква етимолошког коментара, у Рјечнику Југославенске академије (VI 94—95). Шта она представљају по своје пореклу?

Вук је у Рјечнику уз облик *Лимо* дао ово објашњење: „овако се звао знатни наш харамбаша и јунак који се пјева у народнијем пјесмама, а у Боци се о њему и приповиједа. Ја мислим да је *Лимо* и *Лимун* једно име и један човек. Који пјевају *Лимо*, они мисле на *Лим*, тј. да је од *Лима* (*Лимљанин* или *Полимац*), и може бити да му је то право презиме, па *Лимуном* да су га прозвали послѣје у приморју“. А у трећој књизи песама вели и ово: „мјесто *Лимо* ја сам слушао и *Лимов*“.

Дакле, за Вука је *Лимо* презиме, које је направљено од *Лим*: *Лимо* = Лимљанин, Полимац. Лингвистички узевши, *Лимо* би се тешко могао извести од *Лим*, али би од Лимљанин или Полимац; и тада би био хипокористик, као *Хѐро* (од Херцеговац), *Зећо* (од Зећанин), *Бошњо* (од Бошњак).

Ја ипак мислим да је *Лимо* име, и да нема никакве везе, ни историјске ни лингвистичке, с Лимом (реком). За мене је: а) *Лимо* обичан и основни хипокористик од *Велимир* (исп. Тоза од Светозар); б) *Лимун* — такозвани даљи хипокористик, направљен од облика *Лимо* суфиксом *ун*, као *Милун* од Мићо, *Милун* од Мило, *Пајун* од Пајо, *Владун* од Владо, *Криун* од Крцо, *Радун* од Раде; и с) *Лимов* = хипокористик-пејоратив, направљен од облика *Лимо* суфиксом *ов*, који имамо код именица типа *гддѓв*, *кѓвнѓв*, *мѓзгѓв*, *слѓшнѓв*, *гдлѓв*, *рдѓгѓв*, *йрѓзнѓв*, *лѓдѓв* и који је у црногорским говорима кратак.

3. *Кнего* = хипокористик од кнез

То је доста стара реч. Потврђена је већ у XV веку, у једној повељи у којој се јавља у вокативу јединине. На основу тога вокатива, *Д а н и ч и ћ* је у Рјечнику конструисао номинатив *кнега*, који је *Б у д м а н и* у Рјечнику Југославенске академије (V 110) окренуо, правилно, на *кнего*. Будмани додаје: „I u naše vrijeme u okolini dubrovačkoj kao muški nadimak ili prezime“. А ми додајемо: *кнего* се говори и у Црној Гори (на пример у Бјелопавлићима), где значи *свекар*.

Питање је — како је облик *кнего* добијен.

Будмани га изводи из **кнегѓ*. Он, дакле, мисли да у *кнего* имамо старо, прасловенско *g*. Против тога одлучно говоре два момента: прво факат што *кнего* није прасловенска реч; и друго факат што би прасловенско **кнего* дало по законима треће палатализације **кнегѓдо*. Ја, зато, мислим да *g* у *кнего*, по историјској непосредности, нема никакве везе са *g* у **кнегѓ* < гот. **kuning-*; и да је добијено на српскохрватском терену, путем аналогije. Ево како.

У језику су постојали регуларни односи типа *бѓг*:*бѓже*:*бѓго*. На основу таквих односа направљен је према вокативу *кнеже* хипокористик *кнего*; тј. добијен је аналошки однос *кнез*:*кнеже*:

кнего. То потврђује, нарочито, прилог *брго* место *брзо* у дијалектима источне Србије. Он је, као позитив, направљен према компаративу *брже* на основу односа типа *дуго* : *дуже* (Maгeтić, Gramatika¹ 45, Berneker, SEW I 110). Друкчије о облику *брго* мисле Миклошич, EW 11 и Бругман, Grundriss I² 545.

4. Вуга, фуга = птица

Вуга је општи српскохрватски облик, а *фуга* — дијалекатски црногорски облик. Други облик постао је од првога, променом почетнога *в* у *ф*; променом која је позната црта црногорских говора; исп.: *фузда* < *вузда* < *узда*, *фријес*, *Фруџак*, *Фруља* (Rešetar, Der štokavische Dialekt 115).

Облици речи *вуга*, према томе, нису нејасни. Питање је једино — шта та реч етимолошки значи.

Вук је уз њу у Рјечнику, између осталог, додао и ову напомену: „У Србији се каже: смрди као вуга“. Ми узимамо, као Вук и за разлику од Речника САН (III 114), да *вуга* у тој реченици значи птицу. И идемо даље, на етимологију.

По Вуковој напомени судећи, *вуга* је у српскохрватском језику свакако нека смрдљива птица. А од чега долази њен смрад, показује њена етимологија.

Као што показује пољско *wilga* и чешко *vlha* (руско *волга*, мислим, не иде овамо) = нека птица, *вуга* је несумњиво прасловенска реч: **vǫlga*, и значи — етимолошки узевши — *влажна*, мокра птица. Дакле, у лингвистичкој логици и по лингвистичкој рачуници, *вугин* смрад долазио би од њене влажности.

Речи за појам „влажности“ изведене су у словенским језицима од два аблаутна корена:

а) од корена *vǫlg-*: црквенослов. *vlgъkъ* = влажан, српскохрв. *одевнути* < **otvǫlgnuti* = постати влажан, словеначко *vǫlgek*, чешко *vlhký*, *vlhnutí* = постајати влажан, слов. *vlhký*, пољско *wilgi*, *wilgotny* = влажан, *wilgoć* = влага, *wilgnąć* = постајати влажан, руско *во́лгий*, *во́лгий* = влажан, *во́лгнуть* = постајати влажан; исп. и литавско *vilgai*, *vilgyti* = квасити хлеб кад се пече;

б) од корена *volg-*: старословенско *vlaga*, буг. *влага*, српскохрв. *влага*, словеначко *vlága*, чешко *vláha*, словачко

vlaha, горњолуж. *włoha*, доњолуж. *włoga*, руско *волба*; исп. и литавско *vdlyti* = постајати влажан, летско *valgs* = влажан.

Корена *velg-*, који се мора супонирати због *velg-*, у словенским језицима нема.

Као што се из тачке а) види, **vylga* = вуга, *wilga*, *vlha* иде међу образовања од првога корена, *vylg-*.

Како је пољско *wilga* објаснио Б р и к н е р? Слично нама. То јест: а) и он претпоставља да *wilga* стоји у етимолошкој вези с кореном *vylg-* = влажан, али б) мисли да је птица тако названа по томе „што слуги на кишу“ (SE 621). Ми на то одговарамо: може бити да *wilga* у пољском језику значи неку птицу која је весник кише. Али у том случају морамо претпоставити да је првобитни назив **vylga* = влажна птица пренесен у пољском на неку другу птицу; наравно, уколико Брикнерово објашњење није гола претпоставка.

М а х е к, напротив, мисли да чешко *vlha* нема никакве везе с кореном *vylg-* = влажан (SE 570). Истина, и он полази од прасловенског **vylga*, али тај облик изводи од „праевропског“ **valgā*. Његова извођења нису много убедљива, ни по доказима ни по семантичкој проблематици.

5. *Pŕjeŕ* = чичак

Ту реч, и с тим значењем, наводи Рјечник ЈА (XIV 13) из Мораче у Црној Гори. Она је и мени позната: говори се у Бјелопавлићима, дакле опет у Црној Гори. У Бјелопавлићима она има нешто друкчије значење: значи једну ливадску траву с дугим класом, која приања за чарапе и панталоне; *чичак* — не значи. Даље, мени је познат, опет из бјелопавлићког говора, и глагол *оријѣиши се* = нахватати се ријепа.

Ријеѣ је прасловенска реч: **rěpъjь* = чичак. Налазимо је у старословенском језику; исп. генитив *rěpija* у Маријину и Зографском јеванђељу Мат VII 16, на основу кога је Ј а г и ћ (Codex Marianus 572) направио погрешан номинатив *rěpije* (место *rěpii*), који је, некритично, Линда С а д н и к унела у свој речник. Из осталих словенских језика исп.: руско *peněŭ*, бугарско *peneŭ*, словеначко *repjè*, чешко *řepik*, словачко *repik*, пољско *rzep, rzepik*.

Ф а с м е р (REW II 513) овамо убраја српскохрватско *рејџх*. И да ли с правом? Мислим — да не: да је направљен од дуге основе *гѣр-*, која је у *ријеј*, *рејух* би у ијекавском дијалекту гласио **ријејух*. Боље је, према томе *рејух* изводити од *реја*, као што је то чинио у своје време Д а н и ч и ћ (Основе 357).

6. *Кѣмѣи* = много

О тој речи имам да кажем само оволико.

а) Акценат је код мене онакав какав сам обележио; Вук има и у другом и у трећем издању *кѣмѣи*. По Будманијеву мишљењу, Вук је заборавио да у своме примерку Рјечника* исправи *кѣмѣи* у *кѣмѣи* као што је исправио *кѣмѣд* у *кѣмѣд* (Rj JA V 232). Ово није невероватно.

б) *Комѣи* има у Вукову Рјечнику два значења: 1) комат = комад и 2) комат (у Црној Гори) = мало, *wenig*, *paululum*: Од војске се *комѣи* одвојише. Ово друго значење, на основу Вукова примера, понавља и Ивековић у свом Рјечнику и Будмани у Академијину Рјечнику. А оно је нетачно: *кѣмѣи* у Црној Гори, кад је акузатив за меру и прилошке употребе, значи — обрнуто — *много*, *viel*, *multo*.

7. *Рѣлаѣи* (*риѣлаѣи*) = 1. копати њушком 2. копати ашовом

Поводом ове речи пита нас један читалац: „Како је могуће да *риѣлаѣи* у Црној Гори значи *риѣи*, *коѣлаѣи* њушком, а у Србији *окоѣлаѣи*, *ѣрекоѣлаѣи*, *коѣлаѣи* ашовом?“

Могуће је и сасвим природно. У првом случају, тј. кад значи копати њушком, *риѣлаѣи* је изведено од именице *rilo* < *rylo*, која у нашем језику има од најстаријих времена значење *њушке*. У другом случају, тј. кад значи копати ашовом, *риѣлаѣи* је изведено или од *рѣљ* < **ryljo* = ашов, које се говори у Левчу (Rj JA XIV 22) или од *rylʒ* = мотика, које налазимо у црквенословенском језику (Miklosich, Lexicon 810). Као што се види, двојако значење код глагола *риѣлаѣи* није резултат његова унутрашњег развика, него његова двојаког порекла.

8. *Цѣјене* = јевтино

Код ове речи имају два проблема: један — шта она представља по облику и други како је добила значење *јевтино*.

Прво о формалној страни овога Вукова прилога. И в е к о в и ћ је уза њ додао ову напомену: „*ga oblik adv. cijene isp. adv. cikle*“. А као потврду за употребу прилога *cikle* даје овај пример: „*Prošeta se cikle dva put po odaži*“. Овде се ради о једном обичном неспоразуму: *цигле* у наведеном примеру није уопште прилог, него придев = *циглѐ*: *цигле* два пут место *цигла* два пута по црногорској конгруенцији.

Д а н и ч и ћ је Вуково *цијене* оставио без измене и граматичког објашњења. Додао је само да акценат може бити и *сијене*: тако се, према Зорину бележењу, говори у околини Дубровника.

Будмани је, напротив, кориговао Вука: место *цијене* он предлаже *сијенѐ* (Rj JA 634). Али не каже — је ли то дубровачки облик и акценат или његова конструкција. Ако је други члан ове алтернативе тачан, онда Будмани мисли да је *сијене* генитив јединине од *сијена*.

Питање је — ко је у праву: Вук са својим *цијене* или Будмани са својим *сијенѐ*? С историјскога гледишта — свакако Вук: *цијене* не може бити по пореклу ништа друго него стари партицип презента *сѣнѣ* (од *сѣнити*) = ценећи, као што показује облик *шале* < *šale* (од *šaliti se*) = шалећи се. Али ни Будманијев облик није лишен основа. На њ упућује, пре свега, Дела Белино *вјѣнее*, с дугим другим слогом. И друго, њега потврђују и неки црногорски дијалекти; на пример бјелопавлићки говор, у коме прилози типа *цијене* гласе: *цијенѐ, шалѐ, жмурѐ*; па и васојевички говор, у коме налазимо прилоге типа *сиѓѓѐ, лѐжѓѐ, сѐдѐ* (М. С т е в а н о в и ћ, Источноцрногорски дијалекат 92). Као што се види, ови су се прилози у црногорским дијалектима наслонили на генитив јединине именица на *а*, и то у бјелопавлићком говору — потпуно, и што се тиче акцента и што се тиче дужине, а у васојевичком говору — делимично, само што се тиче дужине.

Даље. Није *цијене* једини случај где општи део *сѣн-* има у српскохрватским дијалектима значење *јевѣтин*. Овамо иде и придев *сѣјен, сијѐна, сѣјено* (< *сѣѣѣѣ, сѣѣѣѣ, сѣѣѣѣ* с уопштавањем основе женскога и средњег рода) = јевѣтин у дубровачком говору. Акценат би у средњем роду био у књижевном језику *сијѐно*, као што и бележи Будмани (1. с.), а *сѣјено* је по дубровачком говору. Такав је акценат у средњем роду. Али прилог гласи као у Ду-

бровнику: *сђено*, а не *сијено*, како је ставио, идући за Зориним бележењем, Даничић.

Придјев *сијен* = јевтин није познат само у дубровачком дијалекту: њега налазимо и код далматинских писаца XVIII и XIX века. Код њих је нарочито чест компаратив *сјѣнји*, прилог *сђено* и прилошки компаратив *сјѣнје*. Овај последњи облик налазимо и у Вукову Рјечнику, а сва три — и у народним умотворинама из југозападних крајева (исп. Rj JA I 787).

Напоследку, у Даничићевим Пословицама налазимо још један — и врло важан — облик од *сѣна*: прилог *сђени* = јевтино. Тај облик Даничић објашњава као некадашњи инструментал *сѣно* (Rj JA I 790). И биће да је у праву.

Узимамо сад словеначки језик. И у њему — од свих словенских језика још само у њему — налазимо општи део *сѣн*- са значењем *јевтин*. На пример: у словеначком језику имамо: *poséni*, *senó* (по М и к л о ш и ч у, Vergleichende Grammatik IV 709, некадашњи инструментал *сѣно*) = *сѣно*, *senéje* = *јевтиније*, *senén* = *јевтин*, *senosti* = *јевтиноћа*, *poséniti se* = *појевтинити*, *senóta* = *јевтиноћа*. Све су ово у словеначком језику опште народне и књижевне речи, за разлику од српскохрватског језика, у коме наведени примери имају искључиво покрајински карактер.

Прелазимо сад на наше друго основно питање: на семантичку страну израза *цђјене*, *сѣно* итд.

За појам *јевтин* имају словенски језици и народи различите речи: Руси — *дешёвый*, које Ф а с м е р (REW I 348), не нарочито убедљиво, доводи у везу са српскохрватским *удѣсийи*; Чеси и Словаци *lacný* и *lacný*, по М а х е к у (ES 255) — етимолошки нејасне речи. Остали се Западни Словени разликују од Чеха и Словака. Они имају за *јевтин* прасловенску реч: **tunъ* = *qui gratis datur*, поклоњен, дабе дан. Тако имамо: горњолуж. *tuni* = *јевтин*, доњолуж. *tuni* и *tunu*, источнословацки *tuni* = *јевтин*, пољско дијалекатско (Горња Шлеска) *tuni* = *јевтин*. И опште и књижевно пољско *tani* изводи Ш т и б е р из *tuni* (ZSPhil IX 381—2). Исп. старословенско *tunje* = *gratis* и црквенословенско *tunъ* = *qui gratis datur*. Као што се види, за језичке претке већине Западних Словена *јевтино* је било оно што је било поклоњено, дабе дано.

Друкчије ствар стоји код Јужних Словена који су ушли у сферу византијске цивилизације: код Бугара, Македонаца и Срба. Они имају за појам *јевџин* грчку позајмицу: *euthénós*. Исп. бугарско *џетин*, македонско *евџин*. Од Срба и преко Срба добили су реч *јевџин* и Хрвати. Те речи, уосталом, и нема код наших старијих западних лексикографа.

Толико о речима за *јевџин* у словенским језицима. Вратимо се сад основном питању: семантици *сѣп* = јевтин у српскохрватским дијалектима и словеначком језику.

Видели смо да српскохрватско *цѝјене*, *цѝјено*, *цѝјену* (< *сѣп*) и словеначко *сеп* (< *сѣп*) значи јевтино; а српскохрватско *сјѣнје* и словеначко *сепѣје* — јевтиније. Очекивали бисмо, међутим, обрнуто: да те речи значе скупо и скупље; исп. бугарско *џенен*, руско *џенный*, пољско *септу* = који је од вредности, скуп.

Откуда овај парадокс?

Несумњиво је једно: да је некадашњи инструментал *сѣп* значио у српскохрватском и словеначком језику *по цени* (за разлику од *изнад цене*), као што показује словеначко *росѣни*; и да је некадашњи придев *сѣпъ* значио у оба језика исто = који одговара цени (вредности); и најзад — да је некадашњи партицип *сѣпѣ* у српскохрватском језику значио процењујући, одређујући цену (вредност).

Одавде се види шта је за менталитет наших и словеначких језичких предака било јевтино: оно што је куповано по цени (за разлику од *изнад цене*), оно за што се плаћало онолико колико по процени вреди. Питање је само — како се из значења *по цени* развило значење *јевџино*?

Ту треба открити психолошко - семантичку линију развитка. А она је у овоме: купити по цени (за разлику од *изнад цене*) = платити по вредности (артикла), а платити по вредности = купити по доброј, повољној цени, дакле — купити јевтино. Исп. као семантичку паралелу за ово немачко *preiswert* = који вреди своју цену, јевтин. Исп. и семантички много провидније и језички много прецизније немачко *wohlfeil* = *leicht käuflich* = који се лако може купити, јевтин, француско (à) *bon marché* = добрим пазаром, јевтино и италијанско а *buon prezzo* = по доброј цени, јевтино.

Р. Б.